

LA CELLERA FORTIFICADA DE ST. FELIU DE PALLEROLS (SEGLE XIV)

PER

CARLES FOCHS*
JOSEP CANAL**

EFEMÈRIDES HISTÒRIQUES

Si amb posterioritat al nostre treball publicat als darrers Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, sobre les fortificacions del nucli antic de St. Feliu de Pallerols, un hipotètic visitant intentés cercar indicis materials sobre els murs i valls, quedaria totalment decebut: ni el més lleuger senyal ens ha arribat als nostres dies. Malgrat aquest inconvenient, avui tenim perfectament identificat el sistema de fortificació que envoltava la sagrera i la cellera¹. Dues circumstàncies han fet possible l'aixecament dels plànols que acompanyen aquest treball.

En primer lloc, la identificació mitjançant nombrosos documents de la sagrera, la cellera, murs i portals en documents des de finals del segle XIII fins a les darreries del XV. Aquest fet ja ens va alertar sobre l'existència –que desconeixem fins aquell moment– d'aquest nucli de població. Més tard, exploracions detallades han permès identificar senyals indubtables que han corroborat les indicacions documentades. Amb tot plegat, hem pogut anar reconstruint com neix i creix una vila al voltant de la seva església parroquial. (plànol núm 1)

* Arquitecte professor de l'Escola d'Arquitectura del Vallès. UPC.

** Associació Arqueològica de Girona.

¹ Veure el nostre treball publicat als ANNALS 1990-91 del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca. «La Sagrera de Sant Feliu de Pallerols». Josep Canal, Carles Fochs. Pàg. 19-91. Olot 1992.

El segle XIV és el segle de la cellera o poble nou. Per entendre el perquè de la seva construcció i protecció, hem de fer una lleugera passada, pels importants esdeveniments que tingueren lloc a la Vall d'Hostoles en aquesta centúria, en què fou governada i posseïda per la casa feudal dels Rocabertí.²

Mort Guillem Galceran de Cartellà l'any 1306, el succeí la seva filla Ermessenda fins l'any 1319, en què morí. Entraren els Rocabertí, pel casament que havia fet Beatriu, néta de Guillem de Galceran, amb el vescomte Dalmau. Beatriu fou senyora de la Vall del 1319 fins al 1344, i la van succeir el seu fill Guillem Galceran de Rocabertí (1344-1385) i més tard el seu nét Gerald (1385-1418). L'any 1419 posa fi al domini jurisdiccional dels senyors del Castell d'Hostoles, i la Vall d'Hostoles passa a ser terra reial. Diferents circumstàncies feren que el domini dels Rocabertí fos extremadament dur, durant tot el segle.

L'esdeveniment més greu fou la pesta negra, epidèmia que esclata entre 1348 i 1349. Va despoblar la vall i va fer que una important massa de masos petits (ròncos) fossin abandonats i restessin erms i improductius durant un període de temps comprès entre 40 i 70 anys, cosa que féu perdre als senyors bona part de les seves rendes. Això els va fer endurir la seva posició envers els pagesos³. Un altre esdeveniment decisiu decantà el poder encara més a favor del senyor d'Hostoles. Ens referim a la venda que féu el comte-rei Pere el Cerimoniós a Guillem Galceran de Rocabertí l'any 1357⁴. Una pesant llosa va caure sobre una pagesia empobrida i desprotegida, car la venda fou total: castells, llocs, parròquies i, el que és pitjor, les jurisdiccions. Els remences de la vall, afectada pels estralls de la pesta i mancada de la protecció reial, entrarien en la seva pitjor època, que duraria fins al 1419. Durant 62 anys el senyor del castell era amo absolut; tot estava sota el seu control, inclosa la justícia major. És un mal record d'aquest temps el Puig de les Forques, situat prop del castell.

² Treball en curs de redacció «Segle XIV: els Rocabertí a la Vall d'Hostoles», que es publicarà en el quadern de treball núm. 8 de l'Associació Arqueològica de Girona.

³ El fenomen dels masos ròncos afectats per les pestes del segle XIV ha proporcionat una documentació nombrosa. Se'n publicarà un avanç en el treball esmentat en la nota anterior. Tenim preparats per publicar-los els plànols corresponents als masos de la Vall d'Hostoles el 1329, abans de l'epidèmia de pesta negra.

⁴ Arxiu de la Corona d'Aragó (A.C.A.). Cancelleria registre núm. 2224, pàg. 63 i s.

Mentre la gent que habitava en la nova cellera era objecte d'enfranquiments i immunitats, com veurem més tard, els pagesos dels masos, alguns d'ells tocant el poble nou, rebien un tractament sever tant pel que fa a les seves rendes com a les prestacions de serveis i mals usos. Fins i tot ara, legalment, el senyor podia aplicar als seus vassalls el *jus maletractandi*, que li permetia amb tota impunitat prendre'ls els seus béns, tenir-los empresonats i negar-los la protecció de la justícia. Però el sistema feudal, amb la diferència de tractament entre els habitants de la cellera i els dels masos, entrava en una gran contradicció, que l'erosionava, ja que ara el pagès anava essent conscient, encara que lentament, que el seu objectiu era cercar la llibertat, ja que en tenia uns exemples ben prop seu.

En els darrers 30 anys del segle XIV, la situació econòmico-social empitjorà, i entenem que són tres els factors que hi van ajudar. En primer lloc, el fenomen dels masos abandonats, que donà lloc a nous establiments que desestabilitzaren la ja precària situació en les relacions senyors-pagesos. Conseqüència de l'abandó fou la recuperació per part del senyor del domini útil del mas i, aprofitant una certa recuperació que es va produir vers l'any 1370, féu nous establiments. Aquests nous establiments no foren fàcils; molts de pagesos s'havien apoderat de terres de masos ròncecs i el senyor amb els nous establiments els desposseïa de les apropiacions. En altres ocasions, els veritables hereus del domini útil dels masos ròncecs eren pràcticament desposseïts dels seus drets, en casos per ignorància, en d'altres per desconèixer els edictes en què es declarava l'abandó. Finalment, les condicions: el senyor sol conservar els censos i drets anteriors, assegura sempre a favor seu els drets sobre homes i dones, redempcions i mals usos, i cobra drets d'entrada molt forts. En aquesta època, la nòmina de focs a la vall n'ha perdut dues terceres parts per tant, les absolucions de pagesos són naturalment menors que en èpoques anteriors, però els preus que paguen per la seva redempció són molt elevats. La tercera causa que provocà enfrontaments entre senyor i vassalls la tenim en els forts endeutaments que suportà la Universitat de la Vall, bé per deutes propis contrets per redimir les jurisdiccions, bé per garanties prestades a deutes del senyor d'Hostoles i que en definitiva repercutien en els membres de la Universitat, si el senyor no afrontava reintegraments, cosa molt freqüent. La qüestió acabava inexorablement amb l'execució dels bens particulars dels membres de la Universitat. La identificació del nucli inicial de la sagrera i posterior de la cellera és del més alt interès, ja que trenca amb la idea que es tenia de l'existència de nuclis urbans amb anterioritat a l'any 1000. La sagrera és a la Catalunya Vella un fenomen molt generalitzat; se'n troben arreu i cal

recomanar, com ho fa Ramon Martí⁵, un examen minuciós de les construccions als voltants de les esglésies romàniques, examinant al mateix temps la documentació referent als segles de l'XI al XIII. Els primers nuclis urbans de la xarxa poblacional catalana, ciutats d'època romana a part, apareixen en el segle XI. El seu procés de desenvolupament posterior segueix un model molt semblant al de Sant Feliu de Pallerols, que presentem en els apartats següents.

ELS PRIMERS ESTABLIMENTS DE L'ANY 1310

Els inicis de la cellera els trobem el 1310 amb els primers establiments fets per Ermessenda de Cartellà, senyora de Cabrenys i de la Vall d'Hostoles, però, si ens remuntem al promotor de la idea, creiem que es tracta del seu pare, el famós Guillem Galceran de Cartellà, que ja anteriorment, en previsió, havia adquirit terres en la part oriental de la sagrera, que corresponien al mas Torn. El 1305, quan, després de la pau de Caltabellota, que havia posat fi a les guerres de Sicília, havia tornat a la Vall d'Hostoles, per acabar els seus dies, concedí a Bernat capellà de Sant Feliu, a Pere Espayol, home de la seva confiança, i a Pere de Font clergue de les Planes permís per a construir cases en el camp abans esmentat i que havia comprat als Nespleda. Podria molt bé ésser d'aquesta època o possiblement anterior el trasllat de la casa fortificada dels senyors d'Hostoles que, era a l'angle sud-oriental de l'antiga sagrera, a terrenys a la part nord-occidental, ocupant solars de la sagrera i de la nova cellera. (Plànol núm. 2)

L'època que transcorre entre 1300 i 1330 és de gran activitat constructora, possiblement perquè la població va augmentant i dels masos passa al nucli urbà. Tots els noms dels habitants de la cellera o poble nou de Sant Feliu de Pallerols (ara deixarem ja definitivament el nom de sagrera) són procedents de masos de la Vall: Pere Espayol, Esteve Torrent, Elisendis de Fabrica, Pere de Quer, Jaume d'Aulina, Bernat de Colldoria, Ramon de Devesa i altres, tots són gent de la Vall.

Ara, voldríem, abans d'estudiar les característiques dels primers establiments, donar alguna explicació, si bé en qualitat d'hipòtesi, sobre els motius que degueren impulsar a crear el poble nou, ampliant la sagrera. Un d'ells és ben clar, ho diu Ermessenda de Cartellà en el seu document: utilitat econòmica per a ella i els seus successors senyors del Castell d'Hostoles. La

⁵ Veure RAMON MARTÍ «L'ensagrera: l'adveniment de les sagreres feudals», publicat a FAVENTIA (1988). Universitat Autònoma de Barcelona.

urbanització d'un terreny en petites parcel·les per edificar-hi cases, que pagaran censos anuals i drets de traspàs en cas de venda, serà sempre d'un alt rendiment, si el comparem amb la renda agrària que produiria el mateix terreny. Un altre motiu que podria moure a la promoció de la cellera és el de la concentració de determinats serveis que ja necessita una comunitat nombrosa com la que ara té la Vall, els quals, juntament amb els propis de l'administració de la senyoria: jutge, notaris, gent de la cúria, aconsellarien la seva agrupació i un més efectiu control. Finalment, la necessitat d'una veritable protecció personal d'ell i família fa que el feudal vulgui envoltar-se de plena seguretat. La turbulència dels temps: guerres entre senyors i el perill sempre present d'una pagesia descontenta i maltractada, així ho aconsellen.

Mentre, a patis de l'antiga sagrera les construccions s'amplien: Pere Espayol estableix Jaume Aulina, que fa de torner, en un terreny junt al cementiri. La senyora Ermessenda de Cartellà, el 4 de les nones de març de 1310, concedeix una carta de poblament, amb franqueses a fi de facilitar la instal·lació de les famílies en el nou recinte⁶. Diu en el document que després d'una plena deliberació i per a la màxima utilitat d'ella i els seus, és arribat el temps de facilitar l'ocupació de terres adquirides en el temps del seu pare difunt fent els establiments oportuns amb la finalitat de construir-hi cases, i per això concedeix a Bernat de Colldoria i Arnal de Condomina terres en la zona del poble nou i a Esteve Torrent, Arnal de Masdevall, Antoni Isarn, Ramon de Devesa, Pere de Quer i Jaume de Aulina, que ocupen cases a l'antiga sagrera, a tots ells i als seus successors immunitats i enfranquiments que estimulin les ocupacions. En primer lloc, no estan obligats a moldre en districte moliner del castell i poden fer-ho en el molí que escullin. Estan lliures de questia i fermança i no han de fer el servei d'host i cavalcada fora dels termes del castell d'Hostoles i Puig Alder. Per aquest document podem saber que no els allibera dels mals usos, que estan ja en plena aplicació als pagesos dels masos, però sí que hem d'admetre que els enfranquiments són importants. En aquesta carta de franquesa es regula la situació jurídica de les persones que s'instal·laran. La llibertat de moldre és prou important, ja que és un mitjà d'escapar-se del rigorós control que fan els molins del castell sobre la producció agrícola. Tota la pagesia que ocupa els masos ha de moldre en el molí que designi el senyor i és per això que la Vall d'Hostoles està dividida en districtes moliners. La questia és un tribut introduït pels senyors feudals, que els permet assenyalar amb qualsevol motiu una quantitat que es repartirà

⁶ Arxiu Històric Comarcal d'Olot (AHCO). Establiments d'Ermessenda de Cartellà. Registre de la Notaria de la Vall d'Hostoles. Volum núm. 57, pàg. 25.

d'acord amb els patrimonis de cada pagès; aquest dret era exercit molt sovint pel senyor d'Hostoles. La fermança era la garantia que havia de pagar el pagès designat, en una operació o crèdit obtingut pel senyor. Era una obligació onerosíssima, ja que el senyor assenyalava obligacions de fermança amb molta freqüència. La host i cavalcada era dispensada si es feia fora termes del castell i solament hi havia obligació d'acudir a les convocatòries dins del terme, a fi que el convocat pogués tornar el mateix dia a casa seva.

El 7 dels idus de juny de 1310 Ermesenda de Cartellà estableix R. de Devesa en un pati o sòl de terra que afronta a orient amb el mas de Torn i a occident *in vico novo* que s'està fent. Igualment estableix en un pati de terra al sud de l'anterior Arnal de Masberenguer i al sud d'aquest hi estableix J. Aulina⁷. En aquests casos els allibera de questies, tolties i host i cavalcada salvant el dret de so del castell quant a defensa. Pagaran de cens dos sous barcelonesos de tern i com és natural, la senyora d'Hostoles salva els seus drets en terços de lluïsmes, foriscapis, empare, firma directa i tot el que pertany al domini directe.

Les edificacions comencen per tant, en la part oriental, lloc on ja d'antic hi havia uns valls. En l'any 1313 Simó de Vilar, procurador del castell, i Guillem de Nespleda sostingueren un plet davant d'Arnal de Puig, jutge de la Vall, sobre la qüestió que aquesta part de la cellera era vallada i els valls eren del castell. El plet continua durant molt temps, però el que aquí interessa assenyalat és l'existència de dits valls, que formarien part del sistema fortificat junt als murs que es construirien en el futur.⁸

La part nord dels terrenys de la cellera eren de domini directe d'Arnal de Carrera, que els havia comprat a Pere des Coll, militar. Això es desprèn del testament que féu a 11 calendes de setembre de 1327, en què deixa tots aquests béns per a remei de la seva ànima i les dels seus parents. El 1327, una plaça dintre del recinte és ja ben configurada, puix el comte-rei, que al 1327 tenia la potestat del castell d'Hostoles, fa fer una crida *in platea Sti Felici*, perquè durant el termini de 10 dies es paguessin els censos endarrerits.

⁷ (AHCO) Nous establiments d'Ermessenda de Cartellà. Registre núm. 57 de la Notaria de la Vall d'Hostoles, pàg. 112.

⁸ Arxiu Diocesà de Girona (ADG). Registra de dèbits. Marmessoria de Beatriu de Rocabertí senyora de Cabrenys i de la Vall d'Hostoles. Núm. 123 de 10 de les calendes d'abril de 1313 i de 13 calendes setembre de 1322.

LA CELLERA VERS 1340. ESTABLIMENTS DE BEATRIU DE ROCABERTÍ

El dia 6 d'abril de 1340 Beatriu vescomtessa de Rocabertí i senyora d'Hostoles féu diversos establiments en la part occidental de la cellera que acabaren de donar-li la configuració que tindria sempre més, salvant naturalment alguns detalls⁹. Va lliurar 8 documents, el primer a Guillem de Masberenguer de la parròquia de Sant Feliu, en terrenys que havia adquirit als hereus del mas Soler, que es trobava junt al poble nou; dóna amb detall les 4 afrontacions i especifica que l'establiment és amb entrades i eixides i perquè hi construeixi cases. Els fa immunes a tota questia, toltia, forcia, *prestito et servicio forciatis*, fermances, host i cavalcada, exorquia i intestia, sempre que habitin en el lloc, però hauran de sortir ell i els seus al so del castell per a defensa de la terra de la Vall d'Hostoles i seran adscrits per moldre en el molí que té el castell junt al pont al NO de la cellera. Per tot aquest establiment prestarà cada any per la festa de Nadal una gallina censal i 12 diners barcelonesos de tern. Per la seva part dit Guillem acceptà les condicions i promet fer i prestar els censos designats en l'època assenyalada.

El mateix dia es van lliurar 7 documents més, atorgats a Arnal de Sala fill de Pere, a Dalmau de Vilar, a Simó de Fontanils, a Pere fill d'Arnal de Masdevall, a Pere de Jonquer i a la seva esposa Elisenda, a Guillem de Masgrau i a Arnal de Camps, amb les mateixes condicions que figuren en l'establiment primerament assenyalat. Es tracta en tots els casos de patis que seran edificats i on els seus ocupants disfrutaran de les franqueses assenyaldades, entre les quals destacaríem les dels mals usos de la intestia i exorquia. Per aquest temps, la vescomtessa de Rocabertí i el seu marit, el vescomte Dalmau, tenen, quan resideixen a la vall, una casa palau amb verger, que dóna a la part occidental al futur Prat o plaça verda. (Plànol núm. 3)

El 1348 és senyor d'Hostoles Guillem Galceran de Rocabertí, per la mort de la seva mare, Beatriu. Estableix de nou en emfiteusi Bernat de Pitgat i Francesca, la seva esposa, en el poble nou, en dos solars o patis en terres comprades al mas Soler, o sia, en la mateixa zona que els anteriors. Pagarà de cens dos sous barcelonesos per Nadal i un parell de gallines. Les

⁹ (AHC0) Establiments de Beatriu de Rocabertí senyora de Cabrenys i de la Vall d'Hostoles. Registre núm. 7 de la Notaria de la Vall d'Hostoles, pàg. 33 i s.

exempcions són les mateixes que per als establiments concedits per Beatriu.¹⁰

Els anys 1348-1349 són els de la gran epidèmia de pesta negra i, durant un llarg temps, les conseqüències de la pesta no afectaran solament els masos sinó també la cellera. El 1349, per raó de la testamentària de Ramon Bosch, es va vendre a Arnau Espígol i Esclarmonda la seva esposa, les cases que dit Ramon tenia a la cellera¹¹; Arnal de Pujave compra als marmessors de Guillem de Viladecans les cases amb eixides que donen al riu. Pere de Bruguera, de Sant Martí Sacalm, que és executor testamentari de Pere de Camps, ven les cases que dit difunt tenia en dita cellera o poble nou, sota domini del castell d'Hostoles.¹²

Creiem que durant uns anys, les construccions de cases a la cellera sofriren una paralització; però l'increment del valor dels patis i cases en dit recinte fou notable: Arnal de Crous reconeix a Francesc de *Campis coltel·lerius* al 1375 que ha rebut les 50 lliures per la casa que tenia en la plaça de dita vila.

Hem dit vila, i per això, ara hem de parlar d'un fet important que va passar entre 1368 i 1372, que fou la declaració de vila al poble nou de Sant Feliu de Pallerols feta per Guillem Galceran de Rocabertí. Efectivament hem comprovat que la documentació lliurada pels notaris fins al 1368 és feta *actum in loco Sti Felicis...*, mentre que en el document corresponent a 1372 i que es refereix a la cessió que fa Arnal Espígol a Francesc, pupil seu, d'una casa, diu el notari: *Et est dicta domus intus villam Sti Felicis de Payerollis*. És indubtable que aquesta declaració de vila, obtinguda pels seus habitants en una data no concretada encara per la investigació, comportà la concessió d'importants privilegis. En carta de franquesa concedida per l'abat d'Amer als seus vassalls el 1336, concedeix la redempció dels mals usos i els fa francs i lliures de la redempció de persones, intesties i exorquies.

Un fet semblant es produiria a la vila de Sant Feliu, però insistim que els privilegis afectaven solament els habitants de la vila, mentre que els ocupants dels masos, la majoria de la Vall, era objecte de la més dura servitud.

¹⁰ (AHCO) Establiment fet per Guillem Galceran de Rocabertí senyor de Cabrenys i de la Vall d'Hostoles. Registre núm. 62 de la Notaria de la Vall d'Hostoles, pàg. 24.

¹¹ (AHCO) Registre núm. 62 de la Notaria de la Vall d'Hostoles, pàg. 132.

¹² (AHCO) Registre núm. 62 de la Notaria de la Vall d'Hostoles, pàg. 162.

Els documents de finals de segle ens permeten conèixer que la vila estava envoltada de murs i de valls; un sistema de fortificació segur, puix durà almenys fins a meitat del segle XVII, perquè quan els *tercios* de Felip IV hivernaven a Catalunya el 1640 i s'escamparen per el territori català, al *Tercio de Juan de Arce* li tocà l'aquarterament a la vila de Sant Feliu de Pallerols i hagué de fer-lo fora murs, ja que els consellers de la vila no els permeteren l'entrada.

LA CONSTRUCCIÓ DE LA CELLERA

El lloc escollit pels senyors d'Hostoles per a construir la futura Vila Nova eren camps propietat del Mas Soler i el Mas de Torn d'en Nespleda. L'elecció tenia com a propòsit principal fer créixer la Sagrera i per tant estava dirigida cap al sòl lliure a l'entorn d'aquesta.

Cal pensar, no obstant, que tenint el recinte de trenta passes quatre cares, qualsevol d'aquestes podria haver servit per programar el seu eixample. Per què va ser escollida precisament la cara nord? Pensem que per diverses raons, algunes evidents i d'altres simplement deduïdes.¹³

En primer lloc, sabem que la resta de les cares de la Sagrera eren completament ocupades per edificacions abans del final del segle XIII i cal suposar que també protegides per un mur. Si la cara nord era la que restava lliure i únicament protegida per la tanca del recinte, era també la que oferia millors condicions per a una ampliació i un nou tancament del conjunt. Créixer per la cara de migdia hauria comportat desplaçar el portal del camí de les Planes i generar un segon espai urbà a esquena de les cases existents en aquest front.

En segon lloc, les condicions topogràfiques facilitaven la formació de carrers precisament en la direcció escollida. El camp en qüestió presentava un suau pendent amb caiguda cap a la denominada *Riera d'Amerio*, molt apropiat per plantejar un drenatge d'aigües alternatiu al primitiu de l'antiga Sagrera, orientat en direcció llevant. Aquest nou rec de clavegueram era necessari per al servei de la casa del mateix senyor d'Hostoles, construïda recentment a

¹³ Una vegada en possessió de la documentació que identificava els patis i les edificacions, s'han fet durant 1992 i 1993 estudis tècnics sobre les restes que podien quedar de les antigues sagrera i cellera. Hem d'agrair a tots els propietaris d'habitatges d'aquest recinte la seva gentilesa en permetre l'entrada a casa seva i a l'Ajuntament de Sant Feliu, que va proporcionar plànols sobre la població d'època actual i anterior.

l'extrem nord-oest de la Sagrera. Sabem que la formació d'un desguàs general coincident amb el mateix carrer ja era determinant en el traçat de les ciutats de fundació grega, com per exemple Empúries, organitzades sobre carrers amb caiguda cap al mar, torrents o rieres. Situar la nova Cellera a la cara de ponent o de migdia hauria fet impossible aquesta operació sense creuar la Sagrera i el seu cementiri.

Un tercer motiu, deduït de les dades existents sobre la divisió de la propietat en aquest entorn, és l'existència d'un camí públic que delimitaria en sentit nord-sud les propietats dels Soler i els Nespleda. L'arribada a la Sagrera i a la seva església des de els masos de la Vall situats a l'altra banda de la Riera d'Amer hauria estat extremadament complicada sense un pas entre ambdues propietats. Cal suposar també que atesa aquesta situació era molt més senzill comprar a cadascun dels dos un fragment final de la seva propietat que dividir el conjunt dels camps d'un o altre tractant d'obtenir una peça de terra a llevant o a ponent de la Sagrera.

La compra per part de Guillem Galceran de Cartellà del primer camp als Nespleda deuria tenir doncs com a límits a ponent l'esmentat camí, a migdia la Sagrera de trenta passes, a nord la riera i a llevant un desnivell existent en el terreny en sentit longitudinal.

Els límits del camp comprat als Soler per Beatriu de Rocabertí coincidirien a llevant amb el mateix camí, a migdia amb el recinte de la Sagrera, a nord amb la riera o més probablement amb honors dels Carrera i a ponent amb la futura Plaça Verda, aleshores camps del Mas Soler. (Plànol núm. 4)

Horts i patis

Les primeres actuacions conseqüència dels nous establiments, llevat de la formació del rec abans esmentat, anaven encaminades a delimitar i ocupar els horts per part dels nous veïns. Es van anivellar, convertint cada solar en una terrassa gairebé plana, i es va canalitzar l'aigua per regar els futurs conreus. Cal suposar l'aparició de petits murets de pedra al llarg de les divisions entre establiments, necessaris per anivellar i assenyalar els límits entre veïns. La construcció de patis seria el pas immediat: un tancat perimetral amb paret de pedra per tal de protegir el seu interior, un portal obert al nou carrer i probablement, algun cobert o magatzem tancat amb funcions semblants a les de les primeres construccions de la Sagrera: per guardar-hi els excedents de les collites dels masos, gra, oli i vi. Els elements construïts d'aquests patis, murs de pedra i portal, serien la base material de les futures cases, de manera

que cal suposar que freqüentment estaven dotats d'una fonamentació i una construcció suficientment acurades.

La casa

La construcció d'una casa a la nova Celleria partia de l'organització pròpia de la casa artesana medieval, que havia de resoldre alhora les necessitats d'habitatge i lloc de treball dels seus ocupants. Sabem que entre 1350 i 1450 la davallada de la població al camp va ser notable, mentre que la Celleria s'anava construint i completant amb persones dedicades a oficis relacionats principalment amb el sector de la transformació dels derivats de la ramaderia: paraires, teixidors de llana, sastres i sabaters. La casa, en conseqüència, era una casa artesana.

Als baixos, l'obrador, amb màximes facilitats per a càrrega-descàrrega i amb una millor adequació comercial. Al primer pis, l'habitatge, amb una sola peça, que amb el temps s'aniria subdividint en cuina menjador i habitacions. L'aparició de la sala com a peça principal i representativa no arribaria fins que el creixement de la casa i de l'economia familiar ho fes possible. Sota teulada, l'assegador i magatzem general de la casa, que l'aïllava de la pluja i el sol.

La construcció dels baixos era amb volta grassa, formada sobre xindris de canyes, de pedra tosca calcària i morter de calç. El reblliment de la cara superior fins a nivell de pis era de terra i runa. La forma dominant a les primeres cases, originàries del segle XIV, era la volta de canó.

Progressivament la simplicitat d'aquesta construcció va ser modificada trencant la continuïtat de la volta amb llunetes per tal d'obrir alguna porta o finestra lateral. Amb aquesta nova configuració la volta resultava ser més rígida i es reduïen les empentes sobre els murs. A partir del segle XVI la volta per aresta va acabar imposant-se pels seus avantatges de solidesa i menor reducció del volum habitable.

El sostre de la primera planta estava format per cairats de roure, llates també de roure o de pollancre i rajola de terra cuita de 14x28. Així s'aconseguia un paviment per a les golfes bastant adequat per aïllar l'habitatge de pols i humitat. En ocasions aquest enteixinat era simplificat amb una post de taulons de roure que, lògicament, presentava més problemes de juntes i de conservació.

La coberta acostumava a repetir la solució del pis, amb biga i llata de roure, sobre les quals es col·locaven en sec les teules. També aquesta solució tenia la versió econòmica, emprada principalment en coberts i cabanes, amb

lletes per canal. El ràfec es formava amb estructura de fusta, volant els caps de biga per suportar un o dos taulons de roure paral·lels a la façana. Si el sentit de l'embigat era contrari s'utilitzaven cairats encastats al coronament del mur.

Els murs de la casa eren de pedra de la zona, principalment basalt i lava volcànica, amorterats amb calç i sorra. La formació del mur consistia en dos fulls, interior i exterior, reblits de morter o simplement de terra. Els gruixos més freqüents eren els de 40cm per als murs mitjaners amb les cases veïnes, 55cm per als de façana i 75cm per als de planta baixa. La trobada entre façanes cantoneres s'acostumava a arrodonir per tal d'evitar l'aresta de pedra picada, de més dificultat constructiva si no es disposava de l'ajut d'un picapedrer.

La formació d'obertures tenia el mateix tipus de dificultat i això explica la importància d'aquests elements al romànic, al gòtic i al renaixement. L'aparició d'especialistes a treballar la pedra, amb capacitat per donar forma i ornament a la llinda, els brancals i l'ampit, feia possible la personalització de la façana segons els gustos del seu propietari i el sentit artístic del seu autor. En tots els casos la pedra picada formava un marc de 20cm de gruix i amplada variable segons les dimensions dels blocs i les lligades amb la resta de paret. La part interior del mur reculava respecte al brancal per formar el batent del full obrint-se obliquament per tal d'eixamplar la dimensió real de la finestra vista des de l'interior de l'estança.

Freqüentment la zona inferior de l'ampit tenia exclusivament el gruix dels 20cm de la pedra exterior i formava esglaons laterals que, convertits en seients, acabaren denominant-se *festejadors*. Aquesta solució, estesa arreu, deuria arribar a Sant Feliu de la mà de les colles de picapedrers que periòdicament passaven per la Vall per orientar la construcció de masos i cases.

Les primeres notícies de l'existència d'un mestre de cases, Joan Mas, amb residència a Sant Feliu són del segle XV, mentre que l'arribada de picapedrers francesos –*lapicidas*– per establir-se no es produeix fins cap a principi del segle XVII amb la construcció de la nova església, de la seva façana i principalment del seu campanar. Aquesta invasió d'especialistes va trasbalsar la gent de la Vall, que, aprofitant la seva presència i l'obertura d'una pedrera sota Rocalba, van tractar de posar les seves cases al dia, ampliant les edificacions i renovant parcialment o totalment les façanes amb portals dovellats, finestres cantoneres i altres solucions fins llavors desconegudes a Sant Feliu.

El tancament de les finestres i balcons consistia en un porticó de fusta subjecte amb golfos a la paret i amb un petit full practicable per ventilar i il·luminar en temps fred. La ferramenta de seguretat era un bernat subjecte de

la paret i travat en diagonal contra el porticó. Les portes, formades per un vestigi i taulons de roure, es condemnaven amb la barra de forrellat travada contra cavitats de l'obra.

Inicialment la construcció de l'obertura en el mur per a un portal era mixta, amb brancals de pedra picada i llinda de fusta de roure, evitant així la dificultat d'aconseguir un dintell de gran llum amb pedra de la zona. Amb el temps, oberta la nova pedrera, va ser possible extreure blocs de dimensió suficient i moltes llindes varen ser substituïdes. (Plànol núm. 5)

El foc i l'aigua

Aquests dos elements, associats íntimament al sentit de casa, tenien lloc i tractament característics que defineixen la forma de viure local. L'aigua provenia dels pous existents a la vila, dels quals en tenim situats tres. Un primer al cap superior de la plaça, pròxim al recinte de la Sagrera, un segon al pati o *verger* de la casa del senyor d'Hostoles i un tercer situat fora murs, a la vora del camí de les Planes i del Portal de Ponent. Cal suposar que l'aigua de la casa urbana provenia del pou públic més pròxim, ja que sabem que s'acumulava en recipients situats a l'entrada fins al moment de ser utilitzada. La pica de pedra de la cuina, encastada en un mur amb cara a l'exterior, desguassava directament al carrer o al pati. La pila rodona per rentar o remullar roba era freqüentment formada amb material d'obra i protegida interiorment amb morter de calç tenyit del característic blauet. Les funcions higièniques més elementals dels ocupants tenien lloc mitjançant una trapa practicada al paviment del pis oberta directament, o comunicada amb un conducte de ceràmica vidrada, sobre un femer interior o exterior a la casa.

El foc, a part dels elements puntuals d'enllumenat, estava centrat en la llar, que es constituïa així en el principal aglutinador de les activitats domèstiques. Sota una campana de gran dimensió connectada a la xemeneia de fums hi havia el foc a terra i el forn. Per al primer s'acostumava a disposar dels ferros per aixecar el foc i d'una *cabra* o *ganxo* per a penjar i desplaçar les olles més pesants. El forn, amb una portella en un lateral sota la mateixa campana, era de forma semicircular i cobert amb cúpula de pedra o material ceràmic refractari. El volum resultant volava sobre la façana del mur exterior, en el qual s'encastava per raons de confort i seguretat.

La casa urbana de la Cellera de Sant Feliu, com tota casa artesana medieval, resolvia raonablement les necessitats dels seus usuaris amb un nivell

primari de comoditat que superava, malgrat tot, el dels masos ocupats aleshores per la pagesia.

ELS PRIMERS HABITANTS DE LA CELLERA

Un estudi sobre els primers ocupants de la cellera ha d'estendre's forçosament a un període que comprèn des del 1310 fins a la seva consolidació, el 1450. Aquesta és l'única forma d'entendre l'evolució completa d'aquesta etapa fundacional.¹⁴

La voluntat primera de Guillem Galceran de Cartellà en decidir fer créixer la Sagrera doblant la seva superfície inicial seria la de resoldre en benefici seu el problema de manca d'espai d'aquell recinte en aquell moment ocupat per cases i hospicis.

La funció protectora sobre els béns i les persones establerta en el recinte sagrat de trenta passes havia atret suficients veïns de la Vall per transformar els primitius magatzems en habitacles i omplir el sòl disponible amb una comunitat de serveis naixent.

Cal creure, en conseqüència, que el pensament del senyor d'Hostoles estaria en la línia de continuar oferint al mateix tipus d'usuaris la possibilitat d'instal·lar-se a la vila en un recinte fortificat sota la protecció feudal.

El seu interès, a part d'econòmic, seria el d'envoltar la seva nova residència de gent fidel i d'altres servidors de les seves necessitats. Aquesta seria la raó que entre 1310 i 1330 trobem a la cellera un capellà, un clergue, un saig, un fuster, un ferrer, un teixidor i un sastre.

Aquesta distribució dels oficis, aparentment selectiva, va mantenir-se fins a finals del segle XIV, en què va canviar radicalment amb el creixement d'alguns dels gremis, concretament els de sastres i sabaters. És en aquells moments, també, que a Sant Feliu es produeix la separació dels oficis de teixidor i paraire. Aquestes quatre activitats són les que acabaran convertint-se en les principals dels habitants de la cellera. En particular els oficis dedicats a la transformació de la llana, paraires i teixidors, creixeran de forma progressiva fins assumir el seu punt màxim a finals del segle XVII. En aquells moments, segons hem pogut comptabilitzar, hi hauria a Sant Feliu un mínim de quinze paraires i vuit teixidors.

¹⁴ Afortunadament, els documents corresponents al període 1310-1450 de l'AHCO són nombrosos i explícits tant pel que fa a detalls de les afrontacions dels edificis com a les professions o oficis dels seus habitants. No hi ha cap anotació d'aquest treball que no estigui basada en un document dels registres notariais de la Vall conservats a l'AHC d'Olot. Agraïm, una vegada més a Antoni Mayans, director de l'Arxiu, les facilitats rebudes.

És també important observar la possible aparició de nous oficis a la vila com a clar indicador de l'evolució sòcio-cultural dels seus habitants. En el període que ens proposem estudiar els canvis substancials són veritablement pocs. Gairebé solament tenim constància de l'existència d'un picapedrer (A.Boxedis) a principi del segle XIV, d'un daguer (Colteller) a finals del mateix període i d'un mestre de cases (Joan Mas) a principi del segle XV.

La resta són homes ocupats en els menesters bàsics següents: rector, clergue i diaca, notari, ferrer, fuster, sastre, sabater i carnisser.

Haurem d'esperar fins als segles XVI i XVII, en què el creixement econòmic i industrial de la vila i l'arribada d'immigrants francesos propiciarà nous canvis: mercaders (1525 Baldiri Prat), negociants (1610 Segimon Bosch, 1625 Francesc Espígol, 1660 Llorenç Sala, Joaquim Bosch, Sebastià Rius, Josep Oliveres, Antoni Bozo); botiguers de teles (1670 Miquel Bosch, Joan Sala, 1680 Llorenç Donay); *lapidides* francesos (1567 Guillem Viola, 1610 Pere Buada); cirurgians (1570 Pere Serra, 1690 Fèlix Deura); un doctor en medicina (1680 Llorenç Buada); un doctor en filosofia (1684 Benedictí Palliser); un estudiant de filosofia (1690 Josep Arimany); un farmacèutic (1725 Berenguer Fàbrega).

Curiosament, la primera fleca que apareix anomenada en documents és la de Silvestre Masnou, el 1690, cosa que fa pensar que a Sant Feliu l'elaboració del pa va ser una labor familiar durant un període molt llarg, tal com ho demostra l'existència de forns a les cuines de gairebé totes les cases.

Cal pensar que la presència d'alguns dels oficis relacionats, metges, cirurgians, farmacèutics, botiguers i negociants, respon a una evolució i millora de les condicions de vida a la Vall, mentre que daguers, cuirassers i *lapidides* són coincidents amb períodes de conflictes bèl·lics i de reconstrucció de l'església, respectivament. (Plànol núm. 6)

Rectors, clergues i notaris

Els administradors del poder, civil i eclesiàstic, varen tenir continuïtat dins el període que tractem d'estudiar. El rector, governador en propietat de la parròquia per designació del bisbat, administrava els béns captats fonamentalment dels habitants establerts a la Sagrera. Els seus llibres de registre permeten conèixer, encara avui, el moviment de bateigs, esposalles, defuncions i últimes voluntats dels veïns de Sant Feliu. En algunes èpoques va disposar del suport d'altres preveres i diaques que potenciaven les funcions de

la parròquia amb activitats complementàries com serien la beneficència i l'educació dels fills dels masos i cases de Sant Feliu: 1285 Bernat Deulosal (capellà), 1311 Bernat Anglada (capellà), A. Carrera (clergue), 1330 G. Carrera i Mateu Saderrocada (diaques), 1350 Berenguer Anglada (rector), 1567 Galceran Masdéu (rector), 1679 Montserrat Metge (rector), 1685 Fèlix Benages (rector), Francesc Vilar Ombert (diaca).

Els notaris, inicialment al servei del senyor feudal, varen convertir-se progressivament en instruments de gran importància en la vida quotidiana dels ocupants de la cellera, donant fe de gairebé tots els acords, familiars i comercials, com testaments, violaris, vendes, inventaris i contractes sobre censos, collites i construcció de cases. Una de les característiques diferencials dels notaris de Sant Feliu respecte als de moltes altres poblacions de Catalunya és la seva condició familiar benestant, coincident amb cognoms assenyalats de la Vall: 1330 Dalmau de Vilar, 1350 Esteve de Vilar, 1390 Joan Brugada, 1451 Tomás Llorenç Brugada, 1525 Joan Vilar Ombert, 1576 Miquel Ombert, 1625 Joan Ombert, 1670 Rafel Arimany.

Fusters i ferrers

Aquests dos oficis, menestrals agremiats des del segle XIII, acumulaven algunes de les funcions que en localitats més importants arribaren a constituir gremis propis. En el primer cas, com a productors d'elements de mobiliari (capses i cadires), com a treballadors especialitzats de la construcció, com a suport a pagesos i carreters i en molts casos com a serradors: 1285 Jaume Aulina, 1311 Gerald Botets, 1330 Pere Masnou i A. Relaxada, 1500 Pere Clapes, 1555 Joan Boler, 1567 Joan Oms i Joan Bordes, 1625 Joan Cusanés i Miquel Buada.

En el cas dels ferrers, com a suport a traguers i pagesos, com a especialistes de la construcció i com a fabricants d'eines i material de tall. Els seus obradors els trobem en llocs cèntrics i de pas com correspon a un servei bàsic per a veïns i transeünts: 1330 Pere Camps, 1390 Berenguer Cornut, 1411 Francesc Ferrer i Pere Camps, 1500 Marcus Ferrer, 1525 Pere Ferrer i Antoni Bas, 1540 Joan Fàbrega, 1610 Joan Fàbrega.

Sastres i sabaters

Són dos dels oficis amb més antigor i continuïtat a Sant Feliu. La importància creixent de la seva indústria artesana, l'acumulació progressiva

de menestrals dedicats a aquestes activitats i la dimensió d'algunes de les seves cases fan pensar en una producció orientada a la venda exterior en mercats o a través de negociants. Els seus tallers, situats als baixos dels habitatges, permetien la transformació final d'alguns dels productes de la ramaderia local: pell, couro i llana. Les denominacions inicials de *sartor* i *sutor* apareixen ja als primers documents consultats, i són substituïdes gradualment per les actuals. Sastres: 1285 Pere Quer, 1330 Berenguer Bruguera i Berenguer Pitgat, 1370 Pere Llapart, 1390 Ramon Casalprim, Francesc Masdéu i J. Masdéu, 1411 Pere Camps, Antoni Vilar, Francesc Miquel Pujaver i Gerald Vilar. Sabaters: 1285 G. Masdevall, P. Verdaguer i Guillem Masberenguer, 1370 G. Prato, 1390 Francesc Espígol, J. Masberenguer, Berenguer Collell, Jaume Ventos, Jaume Prat, Berenguer Rovirola i Bartomeu Roura.

Paraires i teixidors

El subministrament dels materials bàsics per als sastres depenia d'aquests dos oficis.

El primer, encarregat de les diverses operacions de transformació de la llana, constituïa un element bàsic com a responsable del conjunt del procés des del rentatge fins al perxatge.

L'heterogeneïtat d'aquesta feina fa impossible imaginar aquest menestral limitat a l'àmbit de l'obrador, actuant constantment entre rentadors, blanquejadors, abaixadors i tractants de bestiar.

L'existència d'un curs d'aigua urbà de cabal constant, el Riubrugent, i d'un nombre important de masos amb ramaderia va facilitar el creixement d'aquesta activitat fins arribar a les xifres màximes del segle XVII. 1370 Francesc Carrera, Pere Cerdà i Pere Cornut, 1411 Ramon Casalprim, Antoni Riera, Eudald Pla i Bernat Pixanelles, 1450 Pere Olmera, Onofre Olmera, Rafel Aiguabella, Baldiri Masdéu, Antoni Argelagos i Salvi Torra. El teixidor de llana, en ocasions també paraire, tenia com a instrument bàsic de la seva feina el teler manual de fusta. Vista la important dimensió d'algunes de les seves cases, cal imaginar aquests teixidors amb diversos telers i gent del lloc ocupada en la producció de panys per vendre a sastres i negociants: 1311 Berenguer Carrera, 1330 Berenguer Torra, Berenguer Sta. Cecília, 1350 Ramon Dos Anys, 1370 G. Podioverio, F.R. Boxeda, 1500 Llorenç Standat, Antoni Val, Berenguer Saurí, 1525 Joan Standat, Bartomeu Illa, Salvi Standat, Guillem Colomer, 1567 Miquel Vinyes, Pere Cases.

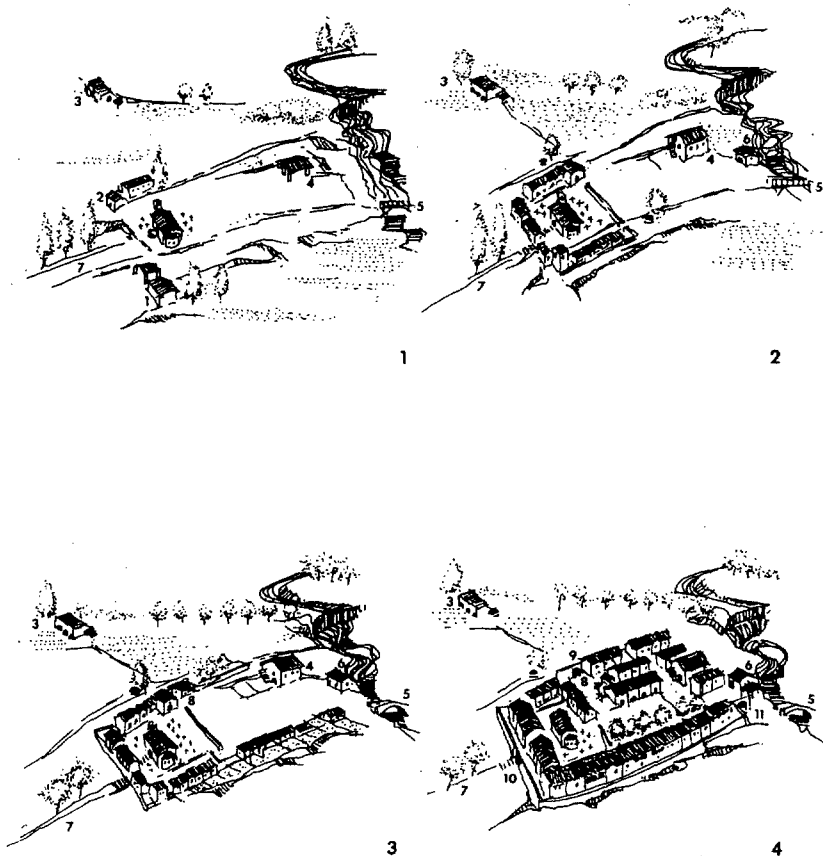
CONCLUSIONS

Amb els elements descrits, habitants, menestrals, cases i carrers, la Vila Nova de Sant Feliu de Pallerols va romandre closa dintre murs durant dos-cents anys, entre els segles XIV i XVI, moment en què els primers creixements vora el portal del pont i al llarg del Camí Ral varen desbordar els murs endegats per Guillem Galceran de Cartellà. (Plànol núm. 7)

En aquest període, particularment al segle XV, s'inicia la formació d'una societat urbana creixent recolzada en una economia productiva industrial artesanal propiciadora de reformes que prepararen, com a la resta de Catalunya, per a entrar a l'època moderna.

El coneixement d'aquests fets concrets, de la identitat dels seus protagonistes, de l'organització física de les cases i del seu entorn urbà i de la forma de la vila emmurallada és important per dues raons: La primera, pel que té de model respecte a moltes de les poblacions de Catalunya. La segona, perquè constitueix una demostració indiscutible del que pot aconseguir-se a partir de l'estudi i elaboració del contingut dels documents originals de cada època.

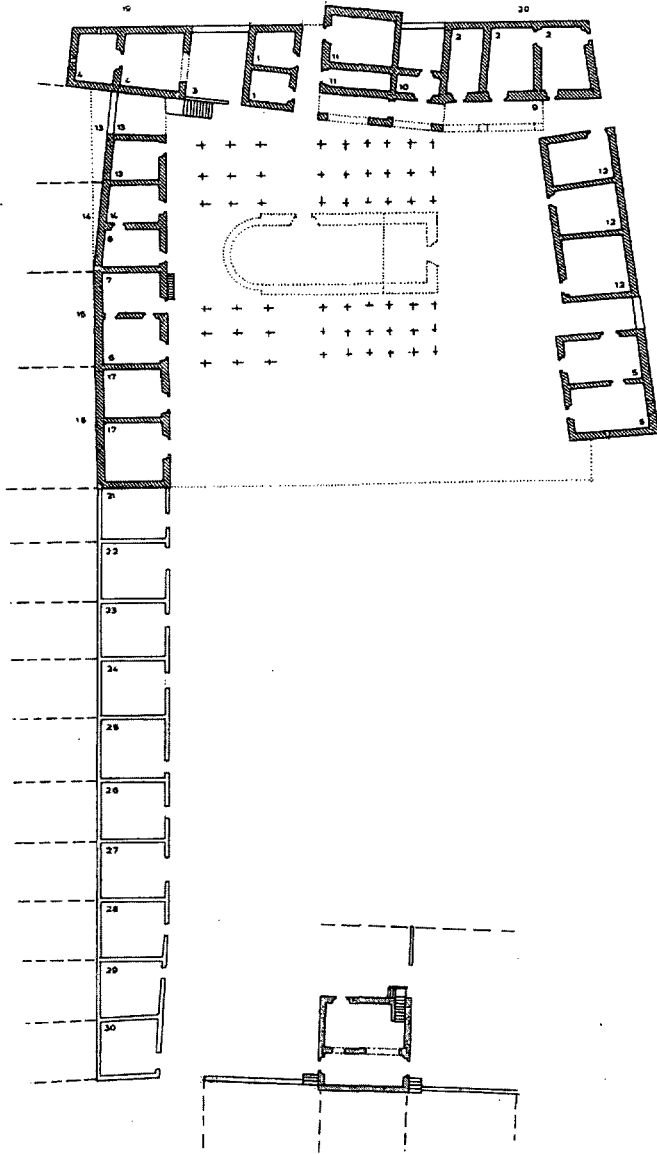
LA CELLERA FORTIFICADA DE ST. FELIU DE PALLEROLS (SEGLE XIV)

Plànol 1

1. PARRÒQUIA I MASOS.
2. SAGRERA CONSTRUÏDA. 1285.
3. PRIMERA AMPLIACIÓ. CELLERA. 1310-1350.
4. SEGON CREIXEMENT I EMMURALLAMENT. VILA NOVA. 1450.

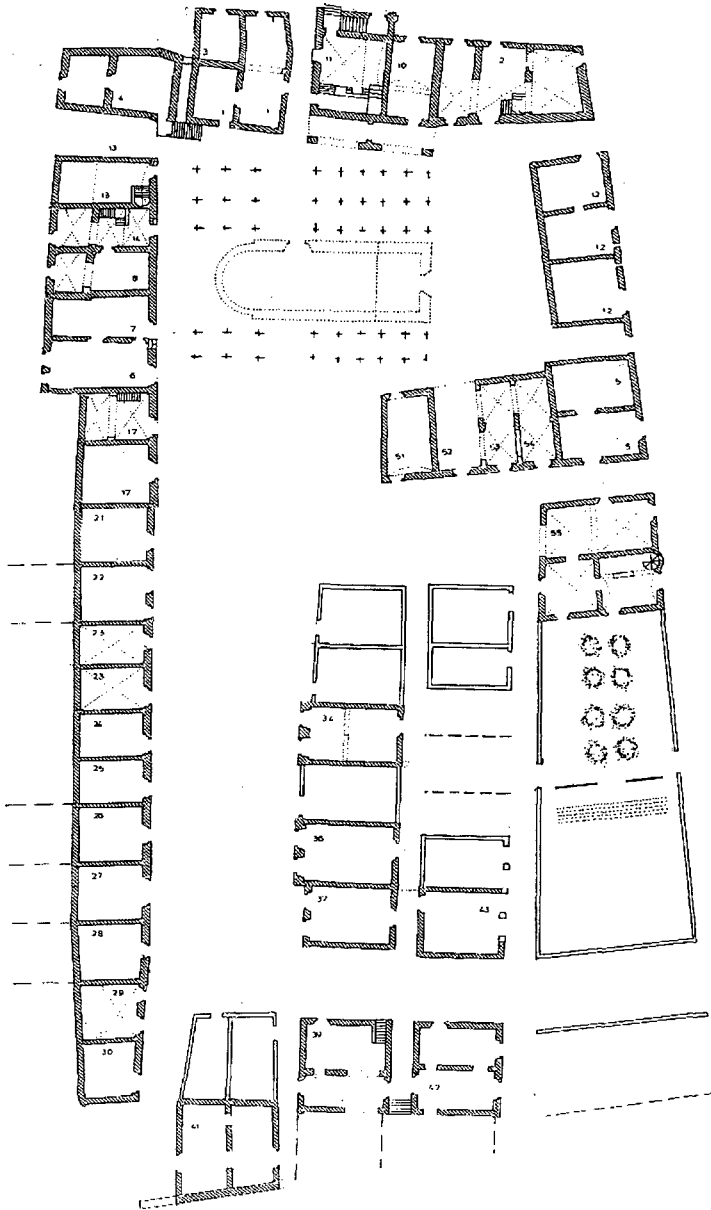
1. Mas de Torn.	7. Camí a les Planes.
2. Cases Mas Vilar.	8. Casa castell dels Rocabertí.
3. Mas Soler.	9. Portal de ponent.
4. Carrera.	10. Portal de migdia.
5. Pont Riera Amerio.	11. Portal del pont.
6. Molí i resclosa de la Conqueta.	

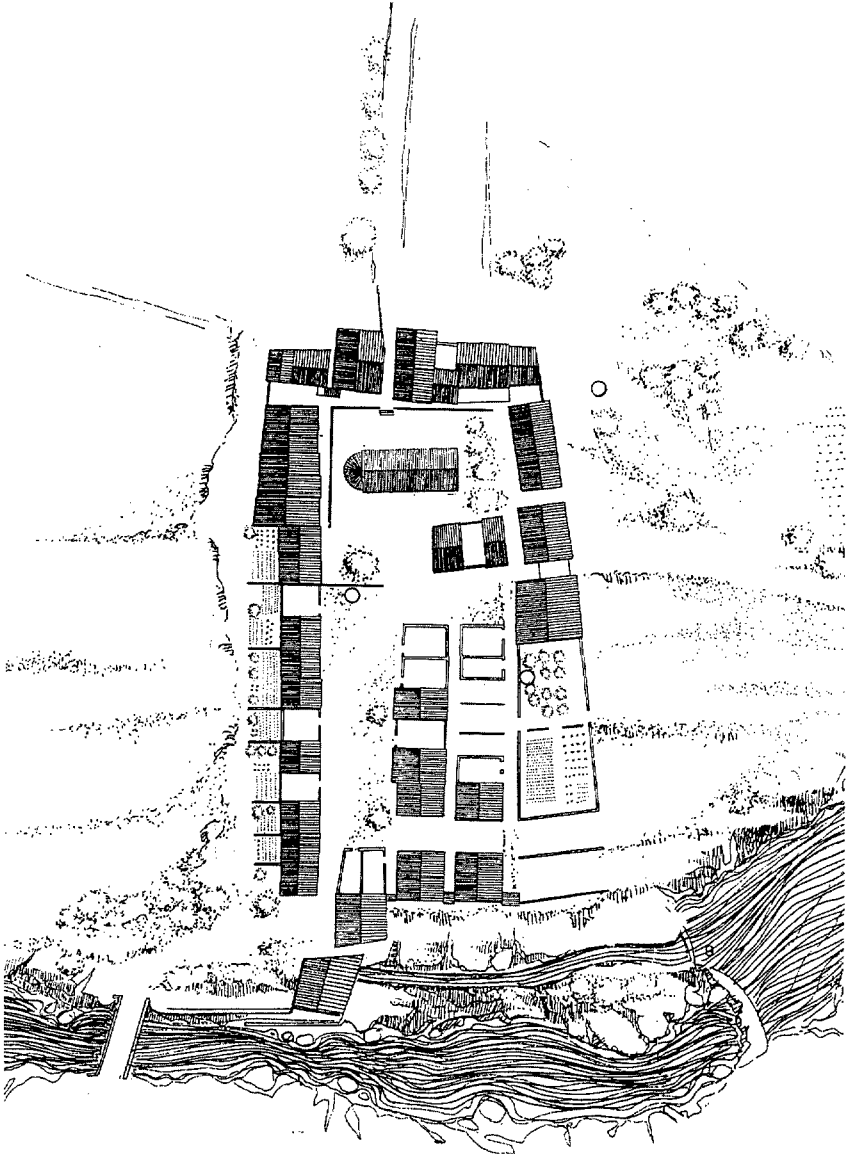
Plànol 2. LA SAGRERA I LES PRIMERES CASES DE LA CELLERA, 1310. Al centre de la part alta, una reconstrucció hipotètica de l'església romànica amb l'absis a llevant i la porta a migdia encarada amb el portal principal de l'antic recinte.

A l'esquerra, del 21 al 30, els establiments d'Ermessenda de Cartellà. A la part baixa, la casa dels Carrera.

LA CELLERA FORTIFICADA DE ST. FELIU DE PALLEROLS (SEGLE XIV)

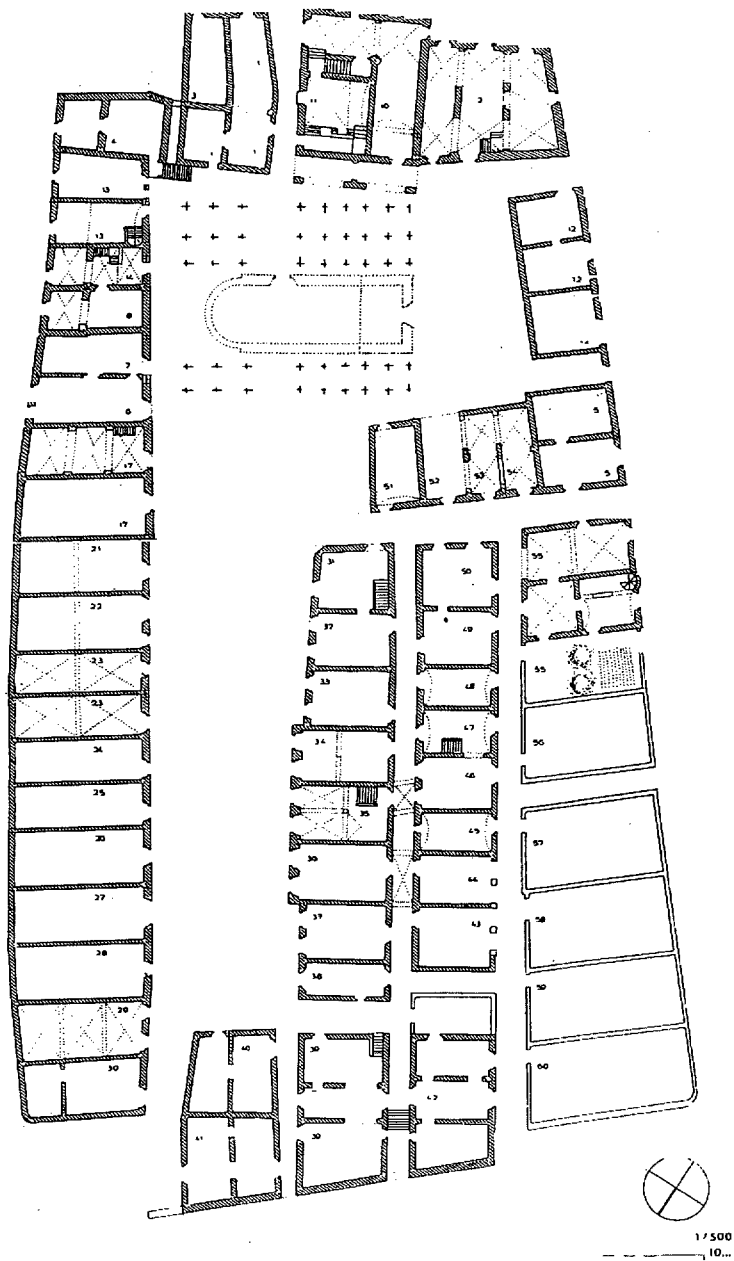

Plànol 3. LA CELLERA I LA FORMACIÓ DEL RECINTE, 1350. A la part alta, la sagrera, l'església i el cementiri, al seu voltant. Al centre, del 31 al 50, els establiments de Beatriu de Rocabertí amb cases, patis i horts. A la dreta, la casa castell i el verger del senyor. La sagrera s'ha densificat amb l'ampliació d'algunes cases i la construcció parcial de la seva cara nord, 51 al 54.

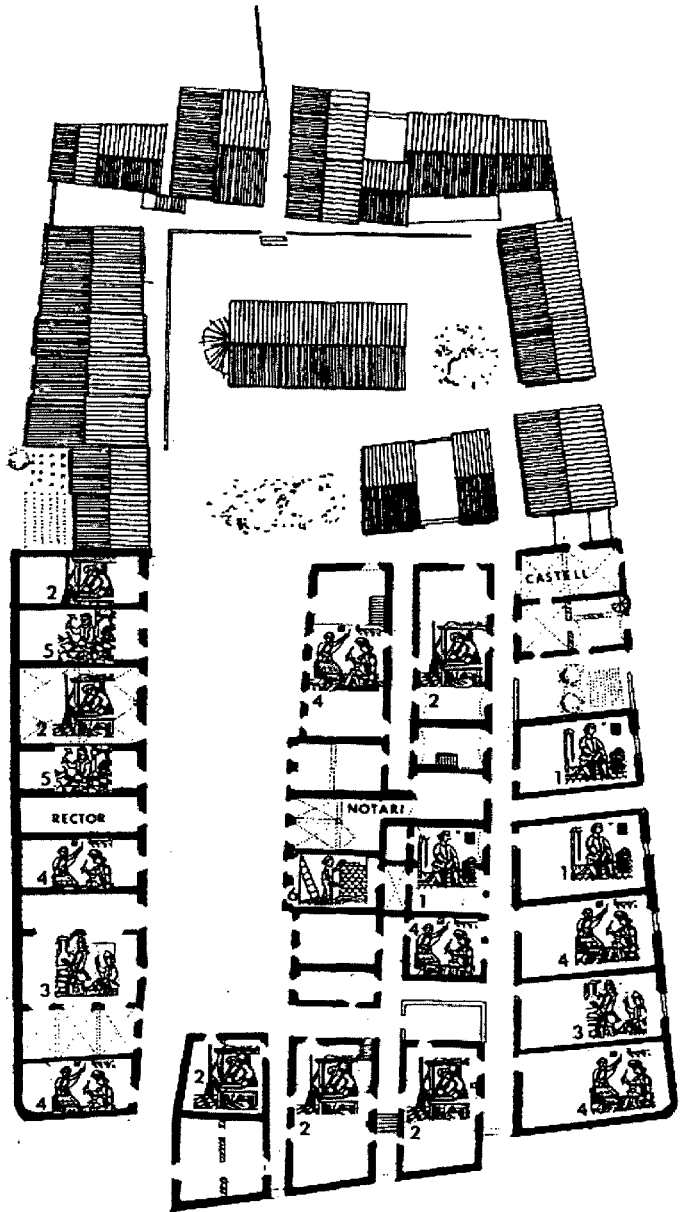

Plànol 4. EL CONJUNT SAGRERA CELLERA I EL SEU ENTORN, 1350. A la part alta, el camí a les Planes. A dreta i esquerra, camps de Nespleda i Mas Soler. A baix, el Riubrugent amb el Molí de la Conqueta, la seva resclosa i el pont que ve del camí ral d'Olot a Girona.

LA CELLERA FORTIFICADA DE ST. FELIU DE PALLEROLS (SEGLE XIV)

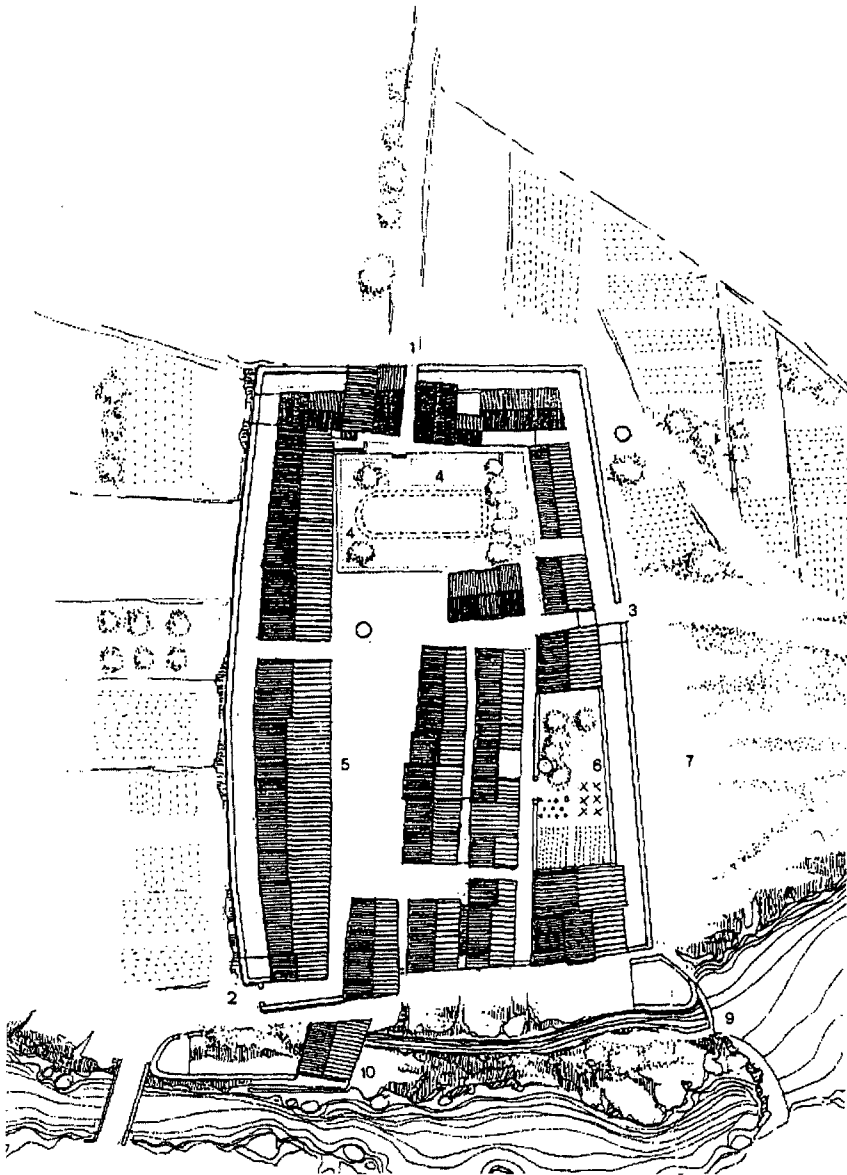
Plànol 5. LA VILA NOVA DE SANT FELIU DE PALLEROLS, 1450. Tot el recinte està ocupat per cases excepte els establiments de patis efectuats a l'antic verger del senyor, del 56 al 60.

Plànol 6. ELS OFICIS DELS PRIMERS OCUPANTS DE LA CELLERA, 1450. 1. Paraire. 2. Teixidor de llana. 3. Sastre. 4. Sabater. 5. Ferrer. 6. Mestre de cases.

LA CELLERA FORTIFICADA DE ST. FELIU DE PALLEROLS (SEGLE XIV)

Plànol 7. LA VILA NOVA DE SANT FELIU DE PALLEROLS FORTIFICADA, 1450. El conjunt està totalment construït excepte l'església, que resta enderrocada pels terratrèmols de 1427.

1. Portal de migdia. 2. Portal del pont. 3. Portal de ponent. 4. Església enderrocada. 5. *Platea nova*. 6. Restes del verger del senyor. 7. Plaça verda. 8. Mas Soler. 9. Resclosa. 10. Molí de la Conqueta.